

Vergaderjaar 2023–2024

29 279

Rechtsstaat en Rechtsorde

Nr. 854

BRIEF VAN DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN EN KONINKRIJKSRELATIES

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 5 juni 2024

Op 30 mei jongstleden heb ik u een brief toegezegd over de programmatische aanpak voor een weerbare democratische rechtsstaat, tijdens het debat over het *voorstel van wet van het lid Van Houwelingen betreffende het houden van een raadplegend referendum over het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie*. Ook tijdens het debat in die middag over de *weerbaarheid van de Nederlandse samenleving tegen ondermijnende activiteiten vanuit het buitenland* heb ik u verteld over de programmatische manier van werken aan het versterken van de democratische rechtsstaat.

Deze brief schetst de lijnen van deze aanpak, specifiek op het vergroten van de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat.

De Nederlandse democratische rechtsstaat is robuust en tegelijk is waakzaamheid geboden. Ontwikkelingen in een aantal zowel gevestigde als minder gevestigde Westerse democratieën laten zien dat democratieën niet alleen via statelijke actoren kunnen worden ondermijnd, maar dat er ook democratische erosie kan optreden van binnenuit. Onze democratische rechtsstaat is dus geen rustig bezit.

Een gerichte inzet om de weerbaarheid van onze democratische rechtsstaat te versterken is daarom belangrijk en noodzakelijk. Hier dragen veel mensen en organisaties een verantwoordelijkheid; we moeten ons voortdurend inzetten om gezamenlijk inhoud en waarborging te geven aan de rechtsstaat.

Gerichte inzet voor een weerbare democratische rechtsstaat

Ik zie het als mijn taak en verantwoordelijkheid om de democratische rechtsstaat te beschermen tegen deze uitdagingen en waar nodig de democratie te versterken en te vernieuwen. Hierbij werken we volgens twee belangrijke principes. De eerste is het voorzorgsbeginsel, dat

betekent vroegsignalering van potentiële dreigingen, investeren in kennis en onderzoek naar democratische erosie, en bovenal het inbouwen van nieuwe en versterken van bestaande institutionele en maatschappelijke waarborgen in de democratische rechtsstaat. Het tweede principe is dat we het samen doen. Politiek en overheid hebben als wetgevende en uitvoerende macht een bijzondere verantwoordelijkheid voor de democratische rechtsstaat en vormen bovendien een voorbeeldfunctie. Deze verantwoordelijkheid dragen we samen met andere steunpilaren van democratie en rechtsstaat die onafhankelijk opereren; zoals media, wetenschap, rechterlijke macht, bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld.

Het realiseren van deze uitgangspunten vraagt om een programmatische aanpak om zo met een integrale benadering tot een gezamenlijke en duurzame bescherming en vernieuwing van onze democratische rechtsstaat te komen. Met deze brief worden de eerste contouren geschetst van de programmatische aanpak, waarbij in deze brief de nadruk ligt op de versterking van de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat langs de volgende vier lijnen:

1. Weerbare verkiezingen
2. Weerbaar partijstelsel en volksvertegenwoordiging
3. Weerbaar publiek debat en het tegengaan van desinformatie
4. Weerbaar en integer bestuur

1. Weerbare verkiezingen

In de afgelopen kabinetsperiode is ingezet op een transparant, controlebaar en weerbaar verkiezingsproces.¹ Dit betreft onder andere maatregelen tegen desinformatie over het verkiezingsproces, een nieuwe procedure voor de vaststelling van verkiezingsuitslagen, het vergroten van de uitvoerbaarheid van de verkiezingen en het vergroten van de toegankelijkheid.

Om de kwaliteit van de uitvoering van het verkiezingsproces verder te bevorderen heb ik op 3 mei jl. een wetsvoorstel bij uw Kamer ingediend dat het mandaat van de Kiesraad uitbreidt met meer taken en bevoegdheden. Deze nieuwe taken en bevoegdheden zijn gebaseerd op drie pijlers:

1. Ondersteunen van de organisatie van verkiezingen (middels instructies, kwaliteitsstandaarden en het vaststellen van modellen voorafgaand aan een verkiezing).
2. Waarnemen en indien nodig bijsturen (ten behoeve van de kwaliteitsbevordering) van het proces tijdens een verkiezing.
3. Beoordelen van het verloop van de verkiezing (via een rapportage en advies aan het vertegenwoordigend orgaan na een verkiezing).

Tevens heb ik recent een wetsvoorstel bij uw Kamer ingediend waarmee de strafbaarstelling van ronselen van volmacht stemmen aangescherpt wordt.

Verkiezingsproces is weerbaar

Het Nederlandse verkiezingsproces is weerbaar tegen ongewenste beïnvloeding. Door het handmatig invullen van de stembiljetten, het handmatig tellen van de stemmen en het vastleggen van de uitslag in een papieren proces-verbaal is het verkiezingsproces weerbaar tegen digitale dreigingen. Ook in de stappen daarna bij de vaststelling van de verkiezingsuitslag met behulp van ondersteunende software zijn verschillende

¹ Kamerstukken II, 2023/24, 35 165, nr. 64.

controlemomenten aanwezig en is het papieren proces leidend. Ook is het verkiezingsproces weerbaar tegen fysieke beïnvloeding door de decentrale organisatie van de verkiezingen, met een groot aantal stembureaus verspreid over het land en een nog groter aantal vrijwilligers die goed getraind het verkiezingsproces waarborgen.

Het verkiezingsproces is transparant en controleerbaar. Transparant doordat in begrijpelijke taal wordt gecommuniceerd en kiezers begrijpen hoe het verkiezingsproces werkt. Ook is het verkiezingsproces controleerbaar doordat kiezers iedere stap in het verkiezingsproces kunnen waarnemen of controleren. Kiezers kunnen bij het stemmen en het tellen van de stemmen aanwezig zijn. De werkzaamheden van de stembureaus, gemeentelijk stembureaus, hoofdstembureaus en het centraal stembureau worden vastgelegd in een proces-verbaal. De processen-verbaal en de digitale optelbestanden van de ondersteunende software van verkiezingen worden online openbaar gemaakt.

Omgang met dreigingen in het verkiezingsproces

Statelijke actoren kunnen een bedreiging vormen voor het veilig en ongestoord verloop de verkiezingen. Zij kunnen bijvoorbeeld proberen de politieke campagnes of debatten rechtstreeks te beïnvloeden door (digitale) communicatie te verstoren of door middel van desinformatie de publieke beeldvorming over partijen en hun standpunten te beïnvloeden. Hierdoor kan twijfel worden gezaaid over de vrijheid, eerlijkheid of anonimiteit van verkiezingen.

Ten behoeve van de organisatie van de Europees Parlementsverkiezing op 6 juni heeft het Ministerie van BZK een veiligheidsbriefing voor gemeente-ambtenaren georganiseerd. Ook worden verkiezingstafels georganiseerd waarin vertegenwoordigers van ministeries, de Kiesraad, gemeenten en de relevante partners uit het veiligheidsdomein informatie over mogelijke dreigingen uitwisselen. Bijvoorbeeld over verstoringen in het maatschappelijke domein of over desinformatie. Doel hiervan is zo goed mogelijk voorbereid te zijn op mogelijke scenario's en wanneer dat nodig is informatie over dreigingen met elkaar te kunnen delen. De verkiezingstafel kan ook bijeenkomen bij concrete dreigingen, met als doel de samenwerking tussen de betrokken partijen rond de verkiezing te borgen.

Ook op Europees vlak staat het Ministerie van BZK in contact met verschillende lidstaten en de Europese Commissie om zo informatie uit te wisselen over mogelijke dreigingen die de weerbaarheid van de verkiezing raken.

2. Weerbaar partijstelsel en volksvertegenwoordiging

Politieke partijen vervullen een belangrijke en onmisbare rol in het Nederlandse politieke systeem. Ze verwoorden de uiteenlopende wensen en opvattingen die in de Nederlandse maatschappij leven en vormen zo de brug tussen de samenleving en het proces van politieke besluitvorming, op zowel landelijk als decentraal niveau. Gezien de cruciale rol die politieke partijen vervullen binnen onze democratische rechtsstaat is het bij uitstek van belang dat politieke partijen weerbaar zijn tegen ongewenste vormen van (buitenlandse) beïnvloeding. Juist van politieke partijen mag worden verwacht dat zij integer en transparant handelen en zich houden aan de kaders die de wet stelt, en dat zij zichzelf daarbij een voorbeeld stellen voor de samenleving.

Met de inwerkingtreding van de evaluatiewet Wet financiering politieke partijen op 1 januari 2023 zijn de huidige regels over de financiering van

politieke partijen flink aangescherpt. Met de voorgestelde Wet op de politieke partijen (Wpp) zet dit kabinet een volgende stap voor een toekomstbestending, robuust en weerbaar partijstelsel. In het wetsvoorstel Wpp worden de transparantieregels voor politieke partijen uitgebreid naar de interne organisatie en de wijze van adverteren. Ook krijgen politieke partijen in gemeenten, provincies en waterschappen voor het eerst toegang tot financiering en moeten zij tegelijkertijd ook transparant zijn over hun inkomsten. Tot slot voorziet de Wpp in de oprichting van een onafhankelijk toezichthouder (*de Nederlandse autoriteit politieke partijen*) en wordt de mogelijkheid om politieke partijen te verbieden specifiek gemaakt.

Op 10 april is de Wpp aangeboden aan de afdeling advisering van de Raad van State. In de aanbieding van het wetsvoorstel is in lijn met de motie Timmerman (Kamerstuk 30 821, nr. 210)² aan de Raad van State verzocht om in aanvulling op het wetsvoorstel ook advies uit te brengen over de (on)mogelijkheden van het toezicht op verkozen individuele volksvertegenwoordigers en fracties in de Staten-Generaal en de mogelijke rol die de in de Wpp voorziene Nederlandse autoriteit politieke partijen kan spelen. In de appreciatie van de motie Timmermans heb ik ook benadrukt het uiteindelijk aan de Tweede Kamer zelf is om te bepalen welke regels zij wil laten gelden voor haar verkozen volksvertegenwoordigers.

Parallel aan het wetsvoorstel Wpp werkt mijn ministerie aan het verder versterken van het toezicht op politieke partijen. Enerzijds door politieke partijen nog meer te ondersteunen in de manier waarom zij hun subsidie aanvragen en verantwoorden, en tegelijkertijd door transparant te maken welke consequenties volgen indien politieke partijen zich niet aan de wettelijke regels in de Wet financiering politieke partijen (Wfpp) houden.

3. Weerbaar publiek debat en het tegengaan van desinformatie

Voor de democratie is het belangrijk dat we leven in een samenleving waar mensen met elkaar het publieke debat voeren, online en offline. Goed geïnformeerde en kritische burgers zijn onmisbaar in de democratie. Net als onafhankelijke journalistiek en wetenschap die het publieke debat van betrouwbare informatie voorzien, zodat mensen hun mening kunnen vormen.

De verspreiding van desinformatie, vanuit zowel binnen- als buitenland, wordt gebruikt door onder andere anti-institutionele groeperingen en statelijke actoren om de publieke opinie of politieke besluitvorming te beïnvloeden. Dit vormt een groot risico voor het vrije en open debat, dat cruciaal is voor het functioneren van onze democratie.

Het kabinet neemt daarom al maatregelen om de verspreiding en productie van desinformatie tegen te gaan en mensen weerbaar te maken tegen desinformatie, onder andere met subsidies aan de website isdatechtzo.nl. Ook organiseert het ministerie desinformatie simulaties, waarin overheidsorganisaties oefenen hoe zij snel en proportioneel kunnen reageren op desinformatie. En in en de aanpak van desinformatie is desinformatie geproduceerd of verspreid door buitenlandse, of daaraan gelieerde, actoren een specifiek aandachtspunt.³

Maar het kabinet signaleert dat nieuwe technologieën, zoals generatieve AI, het eenvoudiger maken om desinformatie te ontwikkelen en breed te

² Nationale Veiligheid | Tweede Kamer der Staten-Generaal

³ Kamerstukken II, 2022–2023, 30 821, nr. 173.

verspreiden. Het is van groot belang dat we ons hiertegen verder wapenen en het publieke debat versterken. Het kabinet neemt daarom aanvullende maatregelen om de verspreiders en verspreiding van desinformatie aan te pakken; de weerbaarheid van burgers te versterken en de kennisontwikkeling van de problematiek en effectieve aanpak van desinformatie te versterken. Zo gaat het Ministerie van BZK medeoverheden beter ondersteunen bij hulpvragen over het omgaan met desinformatie door de eerder gepubliceerde handreiking *Omgaan met desinformatie voor medeoverheden* te herzien. Ook gaat het ministerie een brede verkenning uitvoeren naar de wijze waarop de kwaliteit van het open publieke debat gewaarborgd kan worden. Hierin wordt gekeken naar kwetsbaarheden in het open publieke debat, waaronder de wijze waarop desinformatie de Nederlandse democratische rechtsstaat in de breedte kan beïnvloeden.

De Staatssecretaris van BZK en ik verzenden nog voor de zomer de voortgangsbrief van de Rijksbrede strategie voor de effectieve aanpak van desinformatie, waarin u nader geïnformeerd wordt over het complete pakket aan maatregelen.

4. Weerbaar en integer bestuur

Volksvertegenwoordigers, bestuurders en ambtenaren zijn de ruggengraat van ons openbaar bestuur. Zij kunnen met gezag, integer gedrag en respectvolle omgangsvormen het vertrouwen winnen en moeten de rug recht houden bij vormen van oneigenlijke druk. We moeten niet onderschatten hoe bepalend en vormend voorbeeldgedrag en leiderschap van politieke ambtsdragers is. Zij vervullen een verbindende sleutelpositie tussen de instituties en de samenleving.

Hun integriteit en die van de overheid is van essentieel belang voor de weerbare democratische rechtsstaat. Ik heb daarom een wetsvoorstel in consultatie gebracht dat onderzoek verplicht naar mogelijke integriteitsrisico's bij mensen die wethouder, gedeputeerde of dagelijks bestuurslid bij een waterschap willen worden. Ook komen er regels over financiële belangen van lokale bestuurders, zodat die belangen niet botsen met hun taak als bestuurder of het algemeen belang.

Bij een weerbaar bestuur hoort ook dat de politieke ambtsdragers voldoende toegerust worden en kunnen steunen op een passende rechtspositie. Agressie, intimidatie en bedreiging in de richting van onze mensen in het openbaar bestuur zijn daarbij onacceptabel en ondermijnen het gezag van het openbaar bestuur. Om te zorgen dat onze mensen in het openbaar bestuur hun rug recht kunnen houden en voldoende bescherming krijgen, werk ik met een programmatische aanpak aan weerbaar bestuur. Het begint bij betere bewustwording van signalen van intimidatie en oneigenlijke druk. In bijna 100 gemeenten heeft een bewustwordingssessie hierover plaatsgevonden en in nog eens 100 gemeenten zijn voornemens voor deze tour van het Ondersteuningsteam Weerbaar Bestuur. In gevallen van toenemende risico's of concrete intimidatie en bedreiging zijn steun en benodigde beveiligingsmaatregelen onontbeerlijk. Daarvoor staan ervaringsdeskundigen klaar, werk ik aan een steunpakket bij online haat en zijn er beveiligingsmaatregelen op maat vanuit de nieuwe regeling veilig wonen waar al meer dan 140 aanvragen voor zijn binnengekomen. Voor een meer uitgewerkt overzicht verwijs ik naar de Voortgangsbrief Weerbaar Bestuur en Zicht op

Ondermijning die ik mede namens de Minister van Justitie en Veiligheid op 14 mei jl. aan uw Kamer heb gestuurd.⁴

Tot slot

Hierboven zijn de lijnen geschetst waarin het kabinet met partners werkt aan de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat.

Veel mensen en organisaties hebben en nemen hierbij een verantwoordelijkheid. Politieke partijen en de mensen die werken in en aan de democratische instituties, zoals volksvertegenwoordigers en bestuurders. Maar ook bijvoorbeeld wetenschappers, rechters, journalisten, vrijwilligers, professionals in maatschappelijke organisaties, de publieke sector of het bedrijfsleven.

Komend najaar zal u nader geïnformeerd worden over de programmatische aanpak van de democratische rechtsstaat.

De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
H.M. de Jonge

⁴ Kamerstuk 28 844, nr. 273 vergaderjaar 2023–2024